

Zakład Ochrony Środowiska
Instytut Nauk o Ziemi UMCS

Sebastian BERNAT

Krajobraz dźwiękowy doliny Bugu

The soundscape of the Bug river valley

„Nie pozwolić oderwać człowieka
od ziemi
od traw, kwiatów, drzew,
od śpiewu ptaków,
szepcótów strumieni,
muzyki gór,
bezkresu mórz...”

S. Riabinin

Współcześnie obserwujemy wzrost zainteresowania ideą holizmu głoszącą jedność i spójność świata. Tego wymaga ekorozwój, stanowiący wyzwanie dla współczesnego i przyszłego świata. Dostrzega się pilną potrzebę połączenia postawy racjonalnej z postawą nastawioną na rozwój wewnętrzny (duchowy) człowieka. Środowisko geograficzne dostarczać ma nie tylko zasobów materialnych, ale ma także służyć człowiekowi z powodu swoich walorów przyrodniczych, kulturowych, estetycznych i rekreacyjnych. Doznania emocjonalne zbliżają człowieka do środowiska, do natury, której jest częścią. Przez poczucie głębokiej jedności z przyrodą człowiek harmonijnie współżyje ze środowiskiem. Dodatkowo we współczesnych czasach odkrywa się na nowo wartości

regionalne, cechy autentyczne, stanowiące wyróżniki lokalne – elementy tożsamości kulturowej.

Elementem tożsamości kulturowej jest także dźwięk. Jest on istotnym czynnikiem porozumiewania się i bogatym źródłem informacji. Odbiór dźwięku jest ważnym składnikiem naszych doznań emocjonalnych (przeżycia estetycznego). Dźwięk jest jednym z najbardziej intensywnych bodźców. Człowiek odbiera go nie tylko słuchem, ale i całym ciałem. Gdziekolwiek przebywa, znajduje się zawsze w zasięgu oddziaływania różnorodnych zjawisk dźwiękowych, właściwych dla danego miejsca i czasu. Dźwięk jest integralnie związany z przestrzenią geograficzną. Dynamizuje przestrzeń, która bez niego wydaje się martwa (Hall 1976). Dźwięk jest obecny w krajobrazie zarówno naturalnym, jak i kulturowym w postaci subtelnych, kojących melodii bądź niepożądanego hałasu. Szczególnie ważną rolę odgrywa w krajobrazie wiejskim, związanym z kulturą ludową. Tutaj przenika wszystkie dziedziny życia społecznego. Występuje zarówno w postaci „surowych”, jak i przetworzonych dźwięków, czyli muzyki – „sztuki myślenia dźwiękami”. Świat dźwięków uległ współcześnie zasadniczym przeobrażeniom. Znikły niektóre dźwięki natury, jak i kultury dnia codziennego – w tym zwłaszcza towarzyszące pracy ludzkiej, związane z określonymi czynnościami i użytkowymi narzędziami. Świadectwem unikatowych dźwięków, powszechnych w przeszłości, są obecnie często tylko opisy literackie, których twórcami są ludzie wrażliwi – poeci, pisarze, rejestrujący ulotne wrażenia towarzyszące obserwacji przyrody. Współcześnie otacza nas zewsząd wszechobecny hałas, szczególnie uciążliwy w dużych ośrodkach miejskich, gdzie narasta hałas przemysłowy, komunalny i komunikacyjny. Ponieważ harmonijne dźwięki (natury i kultury) są coraz częściej zagrożone, konieczna jest ochrona tych zanikających dźwięków w postaci wprowadzania na coraz większych obszarach stref ciszy czy też tworzenia rezerwatów dźwiękowych (kulturowych). Niezbędne jest również podjęcie innych działań zmierzających do uwrażliwienia ludzi na ciszę i dźwięki harmonijne poprzez kształtowanie świadomości dźwiękowej w ramach edukacji.

Pojęcie krajobrazów dźwiękowych (*soundscape*) wprowadził muzykolog Schafer (1976), określając je jako *landscapes portrayed in sound*. Są one przedmiotem badań ekologii dźwiękowej. Celem jej jest obrona ciszy przed hałasem, aktywne wyszukiwanie i kontemplacja ciekawych pejzaży akustycznych, badanie roli dźwięków przyrody w ludzkiej kulturze. Sposoby realizacji postawionych celów to obserwacja ludzkiego wpływu na środowisko, ochrona naturalnego środowiska akustycznego (dźwięki naturalnych formacji geologicznych, wody, wiatru, roślin, zwierząt) i etnicznych dźwięków kultur pierwotnych oraz dążenie do zwiększenia świadomości dźwiękowej (Harley 1995). Schafer (1976) jest autorem podstawowych terminów z zakresu ekologii dźwiękowej. Krajobrazy dźwiękowe składają się ze zdarzeń dźwiękowych (*sound events*), z których pewne są dźwiękami rozpoznawczymi (*soundmarks*). Pomiarów

i kartowania krajobrazu dźwiękowego można dokonać w drodze spacerów dźwiękowych (*soundwalks*), będących formą aktywnego uczestnictwa w krajobrazie dźwiękowym. Celem spacerów dźwiękowych jest uwrażliwienie uczestników na dźwięk, zachęcanie do czynienia osądów o słyszanych dźwiękach i ich udziale w równowadze środowiska dźwiękowego oraz kształcenie świadomości własnych dźwięków (głos, kroki itd.) w kontekście środowiskowym. Spacery dźwiękowe mogą być odwzorowywane na mapach.

Zagadnienie dźwięku w krajobrazie stanowi przedmiot zainteresowań różnych dyscyplin naukowych, m.in. muzykologii, antropologii kulturowej, fizyki (akustyki) i wreszcie geografii. Pomimo wspólnego przedmiotu badań każda z nauk szerzej określa w swoisty dla siebie sposób podejmowany problem, posługując się odrębnym aparatem pojęć. Pomimo faworyzowania wizualnego wyobrażenia rzeczywistości (krajobraz jako fizjonomia) w ostatnich latach geografowie zwracają coraz większą uwagę na doświadczenie dźwiękowe. Istnieje szereg publikacji traktujących o dźwięku i poznaniu zmysłowym w geografii (Pocock 1989; Sui 2000) i krajobrazie (Carles i in. 1999; Porteous 1989, 1990; Porteous, Martin 1985). Jednakże w Polsce nie podjęto badań w tym zakresie. Upowszechniono jedynie pojęcie krajobrazów multisensorycznych, określając je jako „obiektownie istniejącą rzeczywistość strukturalno-terytorialną, która postrzegana jest wieloma zmysłami” (Kowalczyk 1992). Dźwięk jest traktowany jako jeden z bodźców, uzupełniający inne doznania zmysłowe.

Funkcjonuje także określenie klimat akustyczny środowiska zewnętrznego. Jest to zespół zjawisk akustycznych, wywołanych źródłami hałasu, określonych za pomocą odpowiednich parametrów akustycznych w funkcji czasu i przestrzeni (Pomorska 1994). Pojęcie klimat akustyczny odnosi się zatem tylko do zanieczyszczenia środowiska hałasem. Do jego pomiarów stosuje się szereg wskaźników ilościowych. Pojęcie klimat akustyczny nie obejmuje natomiast aspektu zróżnicowania dźwiękowego krajobrazu. W związku z tym wprowadzono w niniejszym opracowaniu, spotykane także w obcojęzycznych publikacjach geograficznych (m.in. Porteous, Martin 1985), pojęcie krajobrazu dźwiękowego (*soundscape*), podkreślając bogactwo informacyjnej treści dźwięku. Jest to kompleks elementów przyrodniczych oraz elementów wprowadzonych przez człowieka na naturalnie ograniczonym odcinku ziemi, będący źródłem aktualnie postrzeganych dźwięków, reprezentujących określone cechy estetyczne i odpowiadających za uzupełnianie widoku o określone informacje (por. Szczęsny 1971). Krajobraz dźwiękowy jest dodatkową – akustyczną warstwą krajobrazu, podobnie jak tradycyjnie pojmowany krajobraz charakteryzują go następujące cechy:

- zajmuje wycinek przestrzeni i można go przedstawić na mapie jako efekt spacerów dźwiękowych (*soundwalks*),
- charakteryzuje się określoną „fizjonomią dźwiękową”, którą można przedstawić na nagraniu audio, jest uzupełnieniem obrazu,

– jest systemem dynamicznym, o sposobie funkcjonowania zależnym od jego części składowych, powiązań między nimi i rodzaju dominujących procesów,

– podlega ewolucji, czyli ma swoją historię (krajobraz dzisiejszy jest obrazem „wczorajszego”, zaś krajobraz jutra powstaje dzisiaj).

Krajobraz dźwiękowy jest indywidualny dla każdego regionu, jest częścią „ducha miejsca”. Ten sam krajobraz dźwiękowy może być znany i przyjemny dla jednej osoby, ale obcy i nieprzyjemny dla innej. Może być przyjmowany za swój, albo traktowany jako „egzotyczny”.

Celem studium jest zwrócenie uwagi na krajobraz dźwiękowy doliny Bugu, jako element unikatowy, stanowiący charakterystyczny rys tego obszaru. Badaniem objęto przede wszystkim dźwięki kultury (cywilizacji) – zarówno spontanicznie wykonywanej muzyki (ludowej, religijnej), jak i dźwięki towarzyszące zwykłym czynnościom, wydawane przez różnorodne narzędzia, urządzenia oraz przez ludzi (gwara). Dźwięki te są ważnym elementem krajobrazu kulturowego regionu.

Studium oparto przede wszystkim na własnych obserwacjach terenowych (kartowanie krajobrazu dźwiękowego). W celu dokonania charakterystyki krajobrazu dźwiękowego doliny Bugu oraz analizy jego przemian wykorzystano publikowane wspomnienia i opisy, również literackie, nadbużańskiego krajobrazu (Kolberg 1890; Reymont 1938; Ostrowski 1973; Płatkowska-Świeżawska 1999). Informacje o charakterystycznych dla danego okresu dźwiękach są przydatne przy identyfikacji elementów ówczesnego krajobrazu, czyli jego rekonstrukcji. Przemiany elementów krajobrazu dźwiękowego są również ważnym wskaźnikiem przekształceń krajobrazu. Dodatkowo zastosowano pośrednie metody badań krajobrazu – analizę map historycznych i danych statystycznych oraz innych materiałów archiwalnych (inwentarze). Wiedząc, jakie elementy krajobrazu występowały w określonych okresach historycznych, czy jaka była wówczas struktura narodowościowa i zawodowa, można określić, jakie dźwięki były charakterystyczne dla ówczesnego krajobrazu. W ten sposób analiza przemian krajobrazu będzie pełniejsza, wzbogacona o nowe, pomijane dotychczas elementy.

W uzupełnieniu podjętych badań wykorzystano ankietę, przeprowadzoną wśród studentów kierunku „geografia i ochrona środowiska” UMCS, dotyczącą percepcji krajobrazu dźwiękowego.

W badaniach krajobrazu dźwiękowego wykorzystano analizę literatury pięknej. Nie jest ona powszechnie wykorzystywana przez geografów jako źródło informacji. Jednak pojawiające się przykłady świadczą, że tego typu metody badań mogą istotnie wzbogacić badania geograficzne, a zwłaszcza krajobrazowe (por. Porteous 1989). Zaznaczyć należy, że w przedstawionych badaniach pominięto inne źródło informacji – zebrane w terenie świadectwa (wspo-

mnienia) starszych mieszkańców. Wykorzystanie „pamięci dźwiękowej” mogłoby wzbogacić dalsze studia nad przemianami krajobrazu.

Badań dokonano na granicznym i polskim odcinku doliny Bugu. Jest ona jedną z ostatnich wielkich dolin rzecznych w centrum Europy o dużym stopniu naturalności. Dolina Bugu jest również obszarem pogranicza kulturowego (Chmielewski 1999). Obecność od zakończenia II wojny światowej granicy państwowej na około 360 km odcinku doliny Bugu powodowała niski stopień zagospodarowania terenu w pasie przygranicznym. Odmienna polityka sąsiadujących państw oddziaływała na inne użytkowanie terenu w obrębie doliny Bugu. Szczególnie w przygranicznej części doliny należącej do Ukrainy i Białorusi zachowały się znaczne fragmenty pierwotnych lasów łęgowych. W dolinie Bugu istnieją również harmonijne dźwięki natury i kultury. Ten spokojny, sielankowy miejscami krajobraz, gdzie czas płynie niespiesznym rytmem, może być miejscem wyciszenia, odpoczynku od dźwięków cywilizacji i poznania bogatej przyrody i kultury. Możliwe to jest przez odkrycie dźwięków istniejących w nadbużańskim krajobrazie.

Walory dźwiękowe doliny Bugu stanowią zarówno dźwięki natury, jak i kultury (w tym muzyka różnych kultur). Często pojawiającym się w literaturze (opisy literackie, poezja) zapisem dźwięków nadbużańskich („symbolem dźwiękowym” doliny Bugu) jest śpiew.

„... gdzieś z oparów nadbużańskich, czy z pól omglonych, nadpływał jakiś śpiew, śpiew nieco ściszony oddaleniem, lecz niezmiernie uroczysty, jakby święty chór tych świtań, zórz i nadchodzącego słońca” (Reymont 1938).

Często śpiewowi towarzyszą dźwięki wydawane przez instrumenty, jak np. fujarka pasterska.

„Nie można powiedzieć, ażeby okolice nadbużne szczególną tchnęły wesołością, ażeby posiadały rozległe, gubiące oko żyzne równiny i wspaniałe krajobrazy, ale to pewna, że posiadają urok niezmiernie miły i przyciągający. Jakiś odcień tęsknoty zdaje się być rozlany w tych prostych i drobnych widoczkach, w tych szarych chatach skleconych niedbale, w tych licznych krzyżach i cerkiewkach starych, omszonych, podobnie jak jest go wiele w piosenkach śpiewanych przez tamtejsze dziewczęta po polach, w piosenkach o nucie smętnej, przeciągłej, jęczącej, lub też w tonach fujarki pastuszej, co z rana po rosie albo wieczorem w gajach się rozlega” (Kolberg 1890).

Dodatkowo w legendzie dotyczącej wsi Kolemczyce blisko Dubienki, przytoczonej przez Kolberga (1890), występuje brzmienie organów.

Różnorodna muzyka regionu nadbużańskiego współcześnie ogólnodostępna jest przede wszystkim na festiwalach, unikatowych w skali Polski i Europy. Są to m.in.: Muzyczne Dialogi nad Bugiem w Mielniku (festiwal organizowany w sierpniu od 1991 roku), Nadbużańskie Spotkania Artystyczne w Hrubieszowie (impieza organizowana w maju lub czerwcu od 1996 roku) oraz Festiwal Trzech Kultur we Włodawie (odbywający się w październiku lub listopadzie od

1995 roku). Prezentowana jest na nich muzyka ludowa mniejszości narodowych wschodniego pogranicza, twórców z przygranicznych terenów Polski i Ukrainy oraz muzyka kultur występujących w przeszłości na tych terenach. Podkreślić należy, że w licznych miejscowościach położonych w dolinie Bugu odbywają się imprezy kulturalne (np. Dni Dorohuska), uświetniające obchody jubileuszowych wydarzeń. Prezentowana na nich jest także muzyka towarzysząca tradycyjnym zwyczajom rodzinnym i dorocznym, związanym z przemianami pór roku i życiem człowieka. Wykonuje ją szereg zespołów ludowych, m.in. Zielony Klon z Zanowinia koło Dorohuska.

Dźwięki kultury to także dźwięki towarzyszące pracy, np. wydawane przez przedmioty codziennego użytku, instrumenty i ludzi.

Unikatowym elementem krajobrazu dźwiękowego doliny Bugu jest również gwara. Egzystują tu przemieszane ze sobą gwary polskie (mazowieckie, kurpiowskie, małopolskie) i ukraińskie, a rzadziej białoruskie. Sporadycznie spotykać można także elementy tatarskie, żydowskie i rumuńskie. Unikatowe gwary Pobuża były przedmiotem badań wielu językoznawców. Dokonali oni analizy językowej kilku miejscowości nadbużańskich, m.in. Serpelic (Tokarski 1964), Dorohuska (Michalewski 1972), okolic Włodawy (Czyżewski 1986), Niemirowa (Janiak 1995), Błoni i Kostomłotów (Czyżewski, Warchoń 1998). Gdzienigdzie aktualne pozostają zwroty gwarowe zanotowane przez Kolberga (1890). Wśród zawołań na konie charakterystyczne były: „czoś, czoś, czoś” lub „cześ, cześ”, na woły – „byś, byś, być, być”, na kury – „tiu, tiu, tiu”, na kaczki – „taś, taś, taś”. Zachowanie ich współcześnie w prawie niezmienionej formie stanowi o dodatkowej unikatowości regionu.

Dźwięki natury w dolinie Bugu to przede wszystkim różnorodny śpiew ptaków. Są to m.in.: „hid-hididi, titihidi-titihidi” (brodziec piskliwy), „tsiit” (zimorodek), „czr-crije-szererer, trip-trip” (jaskółka brzegówka), „gek-gek, takkrak” (kraska), „der-der, ki-ka-tuk-tak” (derkacz), „kreik” (czapla siwa), „kle-kle” (bocian biały) (Piotrowska 1996; Sokołowski 1988). Ale oprócz ptasich śpiewów dźwięki natury występujące w dolinie Bugu to także rechot żab, dźwięki wody (zarówno powodowane przez istnienie spiętrzeń w korycie, jak i przez pluskające ryby), szum wiatru, których intensywność zależy od fenologicznej pory roku oraz zagospodarowania doliny. Tutaj też można usłyszeć dźwięki wydawane przez konie (rzenie, parskanie, stukot kopyt itd.), których hodowlę prowadzi stadnina w Wygodzie koło Janowa Podlaskiego. Charakterystyczne dla doliny Bugu są unikatowe dźwięki związane z rzeką.

„...Wystające z wody gałęzie bujają się w nieskończonym jednostajnym tańcu. Ten sam zaprogramowany przed laty, kiwający się ruch. Dzień i noc, dzień i noc. Gdy w pobliżu znajdzie się inna gałąź, o którą można się ocierać, gałęzie zaczynają »gadać«. Niektóre wydają wysokie dźwięki przypominające śpiew obłąkanego zwierzęcia, jedno- lub kilkutonowy, pełen żalości i bólu. Brzeg w niektórych momentach wychwytuje te dźwięki i słyszemy je powtórzone z pew-

nym opóźnieniem, ale niezwykle wyraźnie, tuż za pierwszą barierą drzew. Czyżby za drugą ścianą był drugi sobowtór? Nocą dochodzą jeszcze inne dźwięki, w dzień ledwie słyszalne. Ot, choćby takie mlaskanie brzegu” (Ostrowski 1973).

Przemiany krajobrazu dźwiękowego dokonują się zarówno w czasie historycznym, jak i w cyklu rocznym. Bug był w przeszłości (do XVIII w.) ważną drogą wodną (Szczygieł 1992). Miasta nadbużańskie pełniły funkcje portowe. Rozwijał się w nich handel i szereg rzemiosł. Związane z tym były głośne rozmowy i odgłosy narzędzi. Funkcjonowały wiatraki i młyny wodne, które również były źródłem dodatkowych dźwięków. Na terenie doliny powszechny był także wyrąb drzew. Uzyskane drewno następnie spławiano w dół rzeki.

W niedawnej przeszłości występowały jeszcze w dolinie Bugu interesujące dźwięki kulturowe, jak np.: chrzęst młynów czy też chrzęst wiader na koromysłach, dźwięki rytmicznego uderzania kijanek bijących len (Płatkowska-Świeżawska 1999). Dźwięki wydawane przez pracujące wiatraki, występujące do dzisiaj w krajobrazie nadbużańskim, były słyszane jeszcze po II wojnie światowej. Po okresie rozkwitu wiatracznictwa w XVIII i XIX w. wiatraki zaczęły stopniowo znikać z krajobrazu. Niektóre z nich, np. w Jabłecznej, jeszcze 20 lat temu, po przystosowaniu na napęd elektryczny były czynne (Kamola 1998).

Podkreślić należy jeszcze, że ważną rolę w kulturze ludowej odgrywały i gdzieś tam odgrywają instrumenty. Ciekawym instrumentem, charakterystycznym dla wschodniego Mazowsza i Podlasia (w tym dla regionu nadbużańskiego), były ligawki – tromby (Kolberg 1890). Ich chrapliwy głos z bliska raził uszy, natomiast z oddali dawał ton gładki, pełny i posepny. Był on wykorzystywany przez pastuszków opiekujących się końmi i wołami, pozostawionymi na noc na pastwiskach. Jego dźwięk miał za zadanie odpędzać od stad wilki. Ponadto codziennie powiadamiał mieszkańców o porannym spędzie bydła, a w mroźną zimę, w czasie adwentu wzywał wiernych na roraty (Ambrożewicz 1996). Podobną rolę odgrywał dźwięk dzwonów odzywając się w określonych porach dnia. Przyczyniał się on również do integracji społeczności.

Więcej informacji o przemianach krajobrazu dźwiękowego dostarcza studium reprezentacyjnych obszarów. Oparto je na analizie środowiska geograficznego dokonanej na podstawie map historycznych oraz danych dotyczących struktury zawodowej i narodowościowej ludności. Obszarem szczególnie interesującym są okolice Kodnia. W okresie międzywojennym istniało tutaj m.in. 9 zakładów garbarskich, 2 młyny, 2 wiatraki, 2 zakłady masarskie, 1 fabryka wód gazowanych, 2 gremplarnie, 2 olejarnie, 7 zakładów kowalskich i ślusarskich, 3 cegielnie, 2 zakłady cholewkarskie, 17 cieśli, 17 murarzy, 7 szklarzy, 10 szewców, 3 rymarzy, 2 fryzjerów, 2 szklarzy, 1 dekarz, 2 kołodziejów, 1 bednarz. Znaczną część ludności stanowili obok ludności katolickiej także Żydzi i ludność prawosławna (Górny 1939). Czynna była przeprawa mostowa na Bugu. Po wschodniej stronie doliny znajdowała się stacja kolejowa. W wy-

niku wojny Kodeń uległ spustoszeniu. Zanikł także unikatowy krajobraz dźwiękowy międzywojennego Kodnia, składający się z różnorodnych dźwięków kulturowych związanych z prężnie rozwijającym się wówczas przemysłem, handlem i rzemiosłem (odgłosy narzędzi i urządzeń, gwar) oraz ze zróżnicowaną strukturą narodowościową (język, gwara). Obecnie Kodeń jest osadą wiejską o statusie wsi letniskowej, znaną jako miejsce pielgrzymkowe do Sanktuarium Królowej Podlasia. Zbiorowe modlitwy pielgrzymów, odgłosy autokarów i gwar wypoczywających turystów tworzą obecnie zasadnicze rysy współczesnego krajobrazu dźwiękowego Kodnia.

Oprócz Kodnia gospodarka rozwijała się w innych podupadłych dzisiaj osadach, m.in. Horodle, Korytnicy, Dubience, Mielniku, Drohiczynie, Nurze, Kamieńczyku i Broku (Szczygieł 1992). Dawniej były rozwijającymi się, pełnymi gwaru flisackiego i kupieckiego miastami i portami na Bugu. Obecnie są niewielkimi ośrodkami letniskowymi.

Przemiany krajobrazu dźwiękowego w cyklu rocznym są związane z sezonowym rytmem przyrody. Podkreślić jednak należy, że dotyczą one przede wszystkim krajobrazu naturalnego – koryta rzeki z sąsiadującym lasem łągowym lub skarpami piaszczysto-gliniastymi, starorzeczy i torfowisk oraz sztucznych zbiorników wodnych, łąk, pól uprawnych oraz boru sosnowego w obrębie pola piaszczystego z wydrami. W krajobrazie wiosennym charakterystyczne są intensywne śpiewy ptaków i rechot żab. Uzupełniają je dźwięki przepływającej wody z topniejących śniegów i wylewającej rzeki. Krajobraz letni wyróżnia intensywny bzęk owadów, plusk ryb i grzmot piorunów. Śpiew ptaków staje się mniej intensywny, występuje głównie rano i wieczorem. W obrębie pól uprawnych sporadycznie wzmaga się dźwięki maszyn – traktorów, kombajnów. Dla krajobrazu jesiennego miejscami charakterystyczne są intensywne odgłosy zwierząt. Przy wezbraniach wzmaga się dźwięk płynącej wody. Nie słychać już prawie śpiewu ptaków. Krajobraz zimowy charakteryzuje ubóstwo dźwięków. Nie oznacza to jednak, że brak jakichkolwiek odgłosów. Słychać świst wiatru, „trzaskanie mrozu”, chrzęst śniegu przy stąpieniu, krakanie, geganie i odgłosy kucia drzewa, wydawane przez nieliczne ptaki. Intensywność poszczególnych dźwięków w obrębie wyróżnionych jednostek krajobrazowych jest zróżnicowana.

Wartości dźwiękowe doliny Bugu są zagrożone poprzez hałas: drogowy i przemysłowy. Intensywność hałasu uwarunkowana jest zagospodarowaniem doliny, w tym układem dróg. Jednak w związku z niskim stopniem zagospodarowania doliny Bugu hałas nie jest tu zbyt intensywny. Wyjątek stanowią niektóre przejścia graniczne (Dorohusk, Terespol) czy krajowe trasy szybkiego ruchu oraz ośrodki przemysłowe (Wyszków, Terespol, Janów Podlaski) (Raport... 1997, 1999, 2000). Wspomnieć jeszcze należy, że drogi przebiegające na nasypie poprzecznie do doliny powodują zwiększenie intensywności hałasu.

W celu zbadania **percepcji krajobrazu dźwiękowego** przeprowadzono wśród studentów ankietę. Pierwszą grupę stanowiły pytania ogólne dotyczące percepcji krajobrazu. Najważniejszym źródłem przeżyć w krajobrazie są wrażenia wzrokowe. Następne w kolejności są wrażenia słuchowe. Mniejszą wagę przywiązuje się do wrażeń węchowych, zaś najmniej istotne są wrażenia dotykowe. Następna grupa dotyczyła dźwięku w krajobrazie nadbużańskim. Grupa ta rozpoczynała się od ogólnych pytań. Dźwięk pomaga studentom zrozumieć środowisko poprzez wzbogacenie jego odbioru o to, czego nie można zobaczyć. Sprzyja także wypoczynkowi. Spośród różnorodnych dźwięków najważniejsze są śpiewy ptaków, szum liści, wody i potoków, czyli dźwięki przyrody. Najmniej ważne są odgłosy pracy narzędzi i ludzi, czyli dźwięki kulturowe. W dolinie rzecznej, a zwłaszcza w pobliżu koryta rzeki, występują przyjemne dźwięki. Hałas jest istotnym czynnikiem zakłócającym przeżywanie krajobrazu. Mieszkańcy Podlasia, według studentów, charakteryzują się najlepszym słuchem spośród mieszkańców innych regionów Polski w związku ze słabym uprzemysłowieniem. Większość ankietowanych ma świadomość pogorszenia się klimatu akustycznego w ciągu ostatnich 10 lat. Jest to konsekwencją narastających dźwięków cywilizacyjnych (kulturowych). Propozycja utworzenia rezerwatów chroniących unikatowe krajobrazy dźwiękowe doliny Bugu spotkała się z przychylnością studentów. Najbardziej reprezentatywne dźwięki dla tego regionu według nich to dźwięki natury (śpiew ptaków, szum wody). Jednak większość ankietowanych nie jest emocjonalnie związana z krajobrazem dźwiękowym doliny Bugu. Najatrakcyjniejsze dźwiękowo regiony Polski to Pobrzeże Bałtyku i „Zielone Płuca Polski” oraz góry (Tatry, Bieszczady). Warunki akustyczne obok warunków wizualnych są podstawowymi kryteriami wyboru miejsca wypoczynku.

W dalszych badaniach nad krajobrazem dźwiękowym doliny Bugu konieczne jest dokonanie waloryzacji krajobrazu (w tym waloryzacji estetycznej) pod kątem rekreacji dźwiękowej oraz przeprowadzenie badań ankietowych, służących analizie percepcji krajobrazów dźwiękowych doliny Bugu, także wśród mieszkańców i turystów terenów nadbużańskich. Trzeba pamiętać o tym, że dźwięk jest ważnym elementem dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Uchwycenie zmian, jakie zaszły w krajobrazie dźwiękowym (w tym zwłaszcza kulturowym) będzie szczególnie cenne dla kształtowania świadomości ekologicznej społeczeństwa oraz ochrony zachowanych jeszcze unikatowych krajobrazów dźwiękowych. Warto podejmować tego typu badania, pamiętając o tym, że dźwięk jest uzupełnieniem obrazu, wnoszącym nową treść (Carles i in. 1999). Stwarza to bowiem możliwość praktycznego zastosowania tego typu badań. Zwrócić należy uwagę na konieczność uwzględnienia dźwięku w kształtowaniu obszarów rekreacyjnych. W odpowiedzi na propozycję Riabinina (1980): „Pomóżmy niewidomym poznawać przyrodę” podejmowanie tego typu badań

umożliwia także udostępnianie nadbużańskich krajobrazów niewidomym, którzy przecież posiadają szczególnie rozwiniętą wrażliwość słuchową i właśnie słuchowi oraz innym zmysłom (poza wzrokiem) zawdzięczają większość swoich spostrzeżeń o otaczającym świecie.

W odniesieniu do doliny Bugu ważne jest, aby wykorzystać unikatowość przyrodniczą i kulturową, także w aspekcie dźwiękowym, do promocji regionu – utworzenia obszaru chronionego o wyjątkowym międzynarodowym znaczeniu. Wartości dźwiękowe mogą być wielkim atutem i wyróżnikiem tego regionu w programach ochrony krajobrazu oraz udostępniania i rozwoju zagospodarowania turystycznego.

Podkreślić należy, że obecnie podejmowanych jest wiele inicjatyw, zarówno samorządowych, jak i społecznych, zmierzających do ochrony doliny Bugu. Z inicjatywy Ekologicznego Klubu UNESCO „Pracownia na rzecz Bioróżnorodności” organizowana jest kampania „Połączy nas Bug”, której elementem był już akustyczno-ekologiczny happening w dolinie Bugu, mający za cel zwrócenie uwagi społeczeństwa na problemy ochrony przyrody. Ekspedycja Bug, rozpoczęta w 1997 r. ma za zadanie m.in. budowanie tożsamości kulturowej w oparciu o rzekę Bug, czyli wykorzystanie badań kulturowych pogranicza dla tworzenia pomostów pomiędzy społecznościami państw sąsiadujących oraz doprowadzenie do ochrony walorów przyrodniczych i kulturowych doliny Bugu poprzez utworzenie Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Polesie” (Kuśmierczyk 1999).

Ochrona przyrody i krajobrazu, a zwłaszcza wprowadzanie zakazu zakłócania ciszy na obszarach chronionych sprzyja zachowaniu unikatowych krajobrazów dźwiękowych. Podobne konsekwencje pociąga za sobą ustalanie stref ciszy na wodach i terenach rekreacyjnych, m.in. woj. lubelskiego (Pomorska 1994). Zachowanie krajobrazów dźwiękowych jest koniecznością dla ochrony fauny i człowieka przed szkodliwym wpływem hałasu. Jest także ważne dla ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego (uchwycenia umykającego tchnienia przeszłości).

Niech zachętą do podejmowania działań zmierzających do ochrony unikatowych wartości przyrodniczych i kulturowych doliny Bugu, również w aspekcie dźwiękowym, będzie wiersz W. Kuchty:

Stanąłem nad Bugiem
rzeką wielką i bystrą –
nad historią jej życia
zadumałem się bardzo...

Wszłuchałem się w szum rzeki
w jej muzykę i pieśni
radość w sobie poczułem
jakiś ciepło w mej piersi...

LITERATURA

- Ambrożewicz T. 1996: Rok obrzędowy na Mazowszu. [W:] *Kultura ludowa Mazowska i Podlasia. Studia i materiały*, 1, Warszawa: 53–87.
- Carles J. L., Barrio I. L., de Lucio J. V. 1999: Sound influence on landscape values. *Landscape and Urban Planning*, 43: 191–200.
- Chmielewski T. J. 1999: Strategia ochrony różnorodności biologicznej, krajobrazowej i kulturowej doliny Bugu. Polder nr 17. Fundacja „Partnerstwo dla Środowiska”, Kraków: 16–17.
- Czyżewski F. 1986: *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*. Lublin.
- Czyżewski F., Warchoń S. 1998: Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny. *Rozprawy Sławistyczne UMCS*, 9.
- Górny B. 1939: *Monografia powiatu bialskiego województwa lubelskiego*. Biała Podlaska.
- Hall E. T. 1978: *Ukryty wymiar*. Biblioteka Myśli Współczesnej. PIW, Warszawa.
- Harley M. A. 1995: Dźwięk i życie: narodziny ekologii dźwiękowej. *Ruch Muzyczny*, 6: 6–7.
- Janiak B. 1995: Polsko-ukraińskie związki językowe na przykładzie gwary Niemirowa nad Bugiem. WUL, Łódź.
- Kamola M. 1998: Wiatraki w pejzażu nadbużańskim. [W:] *Poleski Rezerwat Biosfery. Materiały z konferencji naukowej na temat utworzenia Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Polesie”*. Włodawa–Hola 12–14.06.1998 r. Ekologiczny Klub UNESCO „Pracownia na rzecz Bioróżnorodności”, Piaski: 68–76.
- Kolberg O. 1890: *Chełmskie. Obraz etnograficzny*, I. Kraków.
- Kowalczyk A. 1992: Badanie spostrzegania krajobrazu multisensorycznego podstawą kształtowania obszarów rekreacyjnych. WSP, Bydgoszcz.
- Kuśmierczyk J. 1999: Zagrożenia ekologiczne występujące w dolinie Bugu i możliwość ich minimalizacji. Polder nr 17. Fundacja „Partnerstwo dla Środowiska”, Kraków: 12.
- Michalewski K. 1968: Gwara wsi Dorohusk w powiecie chełmskim. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 14: 251–284.
- Ostrowski M. 1973: *Czarne brody na Bugu*. Nasza Księgarnia.
- Piotrowska M. 1996: Ptaki Bugu. *Ezop* 10: 16–17.
- Płatkowska-Świeżawska I. 1999: Bug we wspomnieniach. [W:] *Bug – europejski korytarz ekologiczny*. Ekologiczny Klub UNESCO. „Pracownia na rzecz Bioróżnorodności”, Piaski: 11.
- Pocock D. C. 1989: Sound and the Geographer. *Geography*, 74: 193–200.
- Pomorska E. 1994: Klimat akustyczny województwa lubelskiego. [W:] *Diagnoza stanu środowiska przyrodniczego w województwie lubelskim*. Red. T. Wilgat, T. Chmielewski, Lublin: 32–40.
- Porteous J. D., Martin J. F. 1985: Soundscape. *Journal of Architectural and Planning Research*, 2(3): 169–186.
- Porteous J. D. 1989: Krajobraz zapachów. *Geografia percepcji. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 2: 195–215.
- Porteous J. D. 1990: *Landscapes of the Mind: World of Sense and Metaphor*. University of Toronto Press, Toronto.

- Raport o stanie środowiska województwa lubelskiego za rok 1998, 1999; Biblioteka Monitoringu Środowiska, Lublin.
- Raport o stanie środowiska województwa lubelskiego za rok 1999, 2000; Biblioteka Monitoringu Środowiska, Lublin.
- Raport o stanie środowiska w województwie ostrołęckim 1995–1996; 1997; Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa.
- Reymont W. S. 1938: *Z ziemi chełmskiej. Wrażenia i notatki*. Bibl. Uniw. Lud. Nakład Gebertnera i Wolfa, Warszawa.
- Riabinin S. 1980: Pomóżmy niewidomym poznawać przyrodę. *Problemy*, 3: 38–39.
- Schafer R. M. 1976: *The Tuning of the World*. McClelland and Stewart, Toronto.
- Sokołowski J. 1988: *Ptaki Polski*. WSiP, Warszawa.
- Sui D. Z. 2000: Visuality, Aurality and Shifting Metaphors of Geographical Thought in the Late Twentieth Century. *Annals of the Association of the American Geographers*, 2/90: 322–343.
- Szczęsny T. 1971: *Ochrona przyrody i krajobrazu*. PWN, Warszawa.
- Szczygieł R. 1992: Rola Bugu w czasach dawnych. *Kamena – Kwartalnik Kresowy*, 1, Chełm.
- Tokarski J. 1964: *Gwara Serpelic*. Wrocław–Warszawa–Kraków.

SUMMARY

Sound is one of most intensive stimuli – giving information and emotions. It is integrally connected with geographical space. In spite of this in geographical studies visual recognition is favoured. That's why one introduced an idea of a soundscape. This is the whole of nature, together with elements introduced by man on naturally limited section of earth, being the source of presently perceived sounds, representing definite aesthetical features and answering the supplementing of view for definite information. The soundscape is an acoustic layer of landscape; it is individual for every region, it is part of "spirit of place".

The aim of the study is to pay attention to the soundscape of the Bug river valley as a unique element determining the characteristic feature of this region. The study embraced first of all sounds of culture (of civilization) – both spontaneously executed music (folk, religious), and concurrent sounds to usual acts, given by various tools, devices and by people (dialect). These sounds are an important element of cultural landscape of this region.

The present study is based first of all on the author's own local observations, and on an analysis published of remembrances and descriptions of landscape of the Bug river valley. Information about sounds characteristic of a given period are useful for identification of elements of contemporary landscape and its reconstruction. Transformation elements of a soundscape are also important indicators of transformations of landscape. Additionally to studies one used questionnaire, realized among students of geography and protection of the environment UMCS, relating to perception of a soundscape.

The studies were executed on the border and in the Polish section of the Bug river valley. It is one of the greatest river valleys in the centre of Europe of a large degree of naturalnesses. The Bug river valley is also the area of cultural borderland. Sound values of the Bug river valley determine both the sounds of nature and cultures. The important sounds of nature appearing in the

Bug river valley are singing of birds and unique sounds connected with the river (for example: "clicking of a bank", "prattle swinging of trees"). A unique element of a soundscape of the Bug river valley is also the dialect. In the recent past we observe in the Bug river valley other interesting cultural sounds, for example: clash of mills or else clash of pails, sounds of rhythmical striking of tadpoles beating flax, sounds given by working windmills. General was also hum, in connection with fully developed trade, industry, craft in cities on the Bug river, fulfilling once port-functions. According to student's most representative sounds for the Bug river valley are pleasant sounds of nature: singing of birds, hum of water. Least important are sounds of people (dialect scream) and of working tools, that is to say cultural sounds. It is necessary to remember that sound is an important element of natural and cultural heritage. Pointing out of changes which one observed in a soundscape (especially cultural) will be especially precious for the formation of ecologically conscious societies and protection of unique soundscapes. It is proper to undertake such studies, remembering that sound is the supplement of image, giving new content. This creates the possibility of practical use of such studies, for example in the creation of recreational areas.

In reference to the Bug river valley it is important use to natural and cultural values, also in a sound aspect, for the promotion of the region and the creation of protected area of exceptional international meaning. Values of a soundscape can be a great trump of the region in programmes of landscape protection and in the development of touristic investment. On the other hand, preservation of nature and of landscape, introducing of zones of silence on waters and recreational grounds, favours the maintenance of unique soundscape. The maintenance of unique soundscape is necessary for fauna and man protection before injurious influence of noise. It is also important for protection of natural and cultural heritage (catching escaping breaths of past). Also indispensable is to resume other activities aiming at making people sensitive to silence and harmonious sounds through the formation of sound consciousness in education.